

Приходимо до висновку, що Сковорода однойменної поеми-симфонії Павла Тичини – це проекція авторської душі, суперечливої і болящої. Тичина трансформував образ філософа, надаючи йому власних ознак, згідно зі своїм типом мислення, який ми називаємо філософією душі, однак глибоко розумів сквородининську філософію духа, категоріями якої мислив в юності і якої зрікся, обманувшись гуманістичною демагогією більшовизму.

Література

1. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту.– К.: УБТ, 2003.– 1376 с.
2. Дубровіна К. О. „Філософія серця” в українській культурній традиції” // Мультиверсум. Філософ. альм.– К.: Центр духов. культури, 2006.– № 52.– 7 с.
3. Новиченко Л. Тичина і його час: незайві доповнення / 20-ті роки: літературні дискусії, полеміки.– К.: Дніпро, 1991.– С. 314–365.
4. Сковорода Г. Вірші. Пісні. Байки...– К.: Наук. думка, 1983.– С. 39.
5. Смольчук Ф. Людина – триєдина істота (Дух – душа – тіло).– Торонто: Вид-во Асамблей Божих США, 1993.– 34 с.
6. Тичина П. Сонячні кларнети: Поезії.– К.: Дніпро, 1990.– 399 с.

УДК 82. 0 - 31

Світлана Притолюк

ЗБІРКА „ВІД ДОНУ ДО ДУНАЮ” В КОНТЕКСТІ ДІАЛОГУ КУЛЬТУР

Стаття характеризує публіцистичну спадщину Карла-Еміля Францоza, зокрема збірку „Від Дону до Дунаю”. Предметом аналізу є твори, присвячені українській тематиці. Проаналізовано оповідання „Мартин Рубель”, частково автор торкається статті „Народна пісня малоросів” та нарису „Тарас Шевченко”.

Ключові слова: нарис, шкiц, оповідання, література факту, аукторіальний таратор.

Prytolyuk S. K. E. Franzos’s Collection “Vom Don zur Donau” in the Context of Cross Cultural Communication. The article is dedicated to the investigation of publicistic heritage of Karl-Emil Franzos, in particular the collection “Vom Don zur Donau”. The works, dedicated to Ukrainian thematics, are the subject of the analysis. Narration “Martin Rubel” is studied. Also author deals partially with the article “Das Volkslied der Kleinrussen” and the essay “Taras Schewtschenko”.

Key words: essay, short story, literature of the fact, auctorial narrator.

Ознайомлення західного читача з українською культурою має давню історію. Важливе місце в цьому процесі відіграла постать Карла-Еміля Францоza. Завдяки його перекладацькій та журналістській діяльності імена багатьох українських письменників стали відомими на німецькомовному просторі. Оповідання і нариси Францоza стали віддзеркаленням міжетнічних стосунків та співіснування різних ментальностей на теренах України. У полі зору письменника опинилися гострі соціальні, національні та психологічні проблеми народів Габсбурзької імперії, зокрема населення Галичини та Буковини. Це найяскравіше знайшло вираження у збірках „З Напів-Азії”, „З великої рівнини”, „Від Дону до Дунаю”, „Євреї з Барнова”, „Нові новели”, а також у романах „Юдіт Трахтенберг”, „Паяц”, повісті „Мошко з Парми”. Ці твори засвідчили гуманістичну тенденцію „запізнілого просвітителя”, який виступав проти жорстоких виявів обскурантизму та невігластва, можливість подолання яких він убачав у долученні до духовних цінностей німецької культури. Концептуальне ядро світогляду Карла-Еміля Францоza сформувалося на ґрунті гуманістичних ідей німецького просвітництва XVIII століття, яскравими представниками якого були Й.-В. Гете та Ф. Шиллер. Ця обставина зумовила виникнення “культуртрегерських” [2, 141] мотивів у творчості письменника, що виразились в ідеалізації німецької культури й возвеличенні цивілізаторської місії німецького світу.

З огляду на документалізм та публіцистичну тенденцію окремих творів, Францоza вважають представником „літератури факту” [1, 5], або ж „мандрівної літератури” (Reiseliteratur), яка „ввібрала в себе чимало позитивних або негативних стереотипів та кліше, витворених специфічним способом дистанційного споглядання дійсності – „з вікна” подорожньої карети або згодом потяга” [2, 141].

Немало спільного об’єднує творчість К.-Е. Францоza із творчістю Б. Ауербаха, зокрема з його “Шварцвальдськими сільськими оповіданнями” (1843–1854). Передусім ідеться про помітні описові елементи з виразним етнографічним ухилом, посилену увагу до релігійно-моральних проблем у селянському житті, загальну сентиментальну забарвленість „сільських історій” [1, 9].

Збірка “Від Дону до Дунаю” (1877 р.) стала продовженням попередніх видань про життя, культуру та побут Східної Європи й була із захопленням сприйнята в німецькомовному світі. Її популярність засвідчують численні переклади та перевидання, які вийшли пізніше з деякими доповненнями та змінами. За жанровою побудовою вона цілком аналогічна до збірки “З Напів-Азії”. Тематично дещо відрізняється від останньої, оскільки домінантною в ній є українська тематика, яка виводиться на ширше історичне тло. У центрі уваги опиняються проблеми, які виходять далеко за межі сімейно-побутових і зачіпають соціальні та політичні аспекти, хоча не без певної міри тенденційності. Серед творів збірки особливо вирізняється оповідання „Мартин Рубель” [3], яке свідчить про оновлення тематики творів Францоza порівняно з попередніми.

Оповідання „Мартин Рубель” піднімає низку проблем: мораль і політика, міжнаціональні стосунки й патріотизм, громадянський обов’язок і почуття людської гідності. Щоб панорамно відтворити історичну атмосферу твору, Француз удається до техніки “літературного репортажу”.

Події твору віддзеркалюють добу розпаду Габсбурзької імперії. На політичну арену виходять нові сили, які ведуть між собою боротьбу за можливість впливу на народні маси. Їх методи часто аморальні, що засвідчує поведінка російського кур’єра, який підкупом умовляє українського священика поширювати проросійські листівки. У вир цієї боротьби потрапляють і студенти Чернівецького університету, які беруть активну участь у політичному житті. Неабияку роль у цьому процесі відіграють і національні амбіції. Француз зображує протистояння українських і румунських студентів: *„З одного боку сиділи русини і співали „Гей, слов’яни, гей! – а також – Ще не вмерла ...!”, а в іншому співали Румуни: „Дорога країно, ...о люба Молдова моя!”* [3, 140]. Щодо українців, то письменник не приховує симпатії, виявляючи водночас захоплення їхньою волелюбністю: *„Скрізь, де жили русини, оселявся ... новий, незнаний дух: жага боротьби, національна гордість і, що особливо дивно, відраза до державного устрою, якому вони до цього часу були посправжньому вірні”* [3, 141]. Він за рівноправність між народами та справедливість, а тому обурюється поведінкою польської верхівки: *“Вони вимагали не рівноправності, а панування, безумовного пануван-*

ня їхньої національності у школі та управлінні! Вони навіть не прикривали цих брутальних вимог, це висловлювалося із нахабним цинізмом” [3, 143]. Найбільше від цього потерпали „русини”. Автор зазначає: „Кожна русинська збірка пісень розглядалась як державна зрада” [3, 144]. Тому „вони прийшли до усвідомлення того, що патріотизм у жодному випадку не є необґрунтованим відчуттям” [3, 145]. Для деяких осіб саме це почуття стало предметом спекуляції та наживи, що було на руку агентам царської Росії. Долю одного з них зображає Француз у згаданому оповіданні.

Розповідь розпочинається за схемою, типовою для творів Карла-Еміля Францоza. У кількох словах автор одразу окреслює наративно означуване твору: „Коли я вперше побачив нашого Мартина, він був лише в одній сорочці, до того ж не в зовсім чистій, бо то була п’ятниця, а він змінював її лише у неділю вранці. Коли я його зустрів востаннє, ... він був елегантно одягнений у хутро лісової куніци, а поверх того – послужні медалі...” [3, 130]. Визначаються і часові межі зображуваних подій: „Звичайно, двадцять років розділяло ці події, але це виказує неабиякі здібності, коли восьмирічним хлопчаком маєш лише сорочку, а двадцятивосьмирічним чоловіком — такі красиві речі” [там само]. Автор також одразу спрямовує читача до осягнення ідеї твору, висуваючи тезу, яку потім сам же й доказує: „Особливі здібності? Звичайно! Але не розумові здібності, а властивість характеру. Я думаю, що варто розповісти про цю кар’єру. І не заради Мартина Барчинського – хай Бог боронить! Але є багато таких, як він. Скільки, знає, звичайно крім Бога, третій відділ царської канцелярії” [3, 130].

Після такого вступу розпочинається власне розповідь, під час якої конкретніше визначаються межі хронотопу: події розпочинаються в другій половині ХІХ століття у Вигнанці, що біля Барнова (автор свідомо вживає цілком реальний топонім поряд із фіктивною назвою, яку, беручи до уваги наведені факти, можна ототожнювати із м. Чортковом).

Історія Мартина розпочинається з біографії його батька – Костянтина Барчинського. З іронією, а подекуди із сарказмом аукторіальний наратор описує етапи його життя. Спочатку – остання парта сільської церковної школи, пізніше – стіни Тернопільської гімназії, де він провів вісім років. Оскільки Костянтин не виявляв особливих

здібностей до навчання, то намагався компенсувати цю ваду в іншій галузі, доносячи на своїх однокашників. Коли доля занесла його у Перемишль, продовжував і там свою справу: *„Він багато сидів, багато доносив і мало вчився”* [3, 131]. Завдяки своїм заручинам із небогою каноніка, йому вдалося скласти іспити, але одразу ж після цього „охолов” до своєї обраниці: *„Його залишила сила волі, а разом із нею й кохання, про що він, як чесний чоловік, одразу сповістив дівчині”* [3, 132]. З надією отримати хорошу парафію Костянтин повертається до Тернополя, де вдається до такої афери: одружується із дочкою однієї впливової людини, але слава з Перемишля наздоганяє його й тут. Урешті він опиняється в „забутому богом місці”, що засвідчує сама назва села – „Чортовка”. Пристрасть до чарки прискорює деградацію Барчинського. Його останнім негідним вчинком стає співпраця із царською охранкою.

Історія кар’єри Мартина Барчинського трактується як наслідок нікчемного життя його батька. Оповідач повертається до моменту, коли побачив Мартина „лише в одній сорочці”. Розповідь набуває відтінку особисто пережитої історії. Оповідач від першої особи вважає обов’язком засвідчити достовірність розказаного ним: *„Я був його однолітком”* [3, 133]. Із цього моменту події у творі подаються з перспективи персонального наратора як констатація побаченого або почутого ним.

Француз послідовно намагається підвести читача до думки про визначальну роль спадковості у формуванні особистості: син Мартин успадкував вдачу батька – негідника: *„Хлопчина був досить кмітливим і умів бути приємним, але у ньому вирувала кров його батька!”* [3, 137]. Заради вигоди він, як і його батько, стає агентом третього відділення царської жандармерії і, завдяки цьому, швидко багатіє. Через це оповідач дає йому прізвисько Рубель.

Разом зі зміною соціального статусу змінюються і світогляд героя: відтепер він переконаний, що українці й росіяни – „один народ”, а тому не слід наполягати на збереженні власної автентичності: *„Оскільки росіяни прогресивніші, ми, русини, не повинні зважати на дрібниці”* [3, 151]. Останню зустріч із Барчинським оповідач датує 1877 роком: *„Я упізнав його одразу, незважаючи на надзвичайну зовнішню елегантність та медалі... Я побачив, ким він став: шпигуном вищого татунку. І де він заробив собі свій лавровий вінок,*

мені підказував орден на його грудях.” Завершується оповідання звичним резюме наратора: *„Ось так, оце й усе, що я знаю про Мартина. Але я думаю, цього досить, щоб розповісти іншим”* [3, 167].

Постать оповідача виступає в цьому творі дійовою особою, під впливом якої читач формує своє бачення зображуваних подій. Однак він не нав’язує вперто свою точку, а залишає простір для творчої уяви читача й надає можливість самому зробити висновки та сформуувати своє ставлення до зображуваних ним постатей.

Серед творів, уміщених у цьому виданні, слід виділити статтю „Народна пісня малоросів” та нарис „Тарас Шевченко”. На тридцяти дев’яти сторінках Француз надзвичайно емоційно, не приховуючи захоплення, розповідає про пісенну культуру українського народу: *„Народна пісня малоросів – це найпрекрасніше, що створив дух народу”*, – пише він [5, 1]. За глибиною почуттів, ніжністю та мелодійністю, зазначає автор збірки, українська пісня випереджає пісні інших слов’ян. На особливу увагу заслуговують думи та героїчний епос українців. Стосовно цього український народ є *„найбагатшим не тільки серед слов’ян, але у світі”*, – констатує Француз [там само]. Зацікавлення автора викликають і козацькі думи, які він порівнює із опришківськими піснями, і поширені серед гуцулів коломийки. Слід відзначити, що ця розвідка має фаховий характер, оскільки ґрунтується не тільки на його художній інтуїції, а спирається на дослідження російських та українських фольклористів, зокрема таких, як Пипін та Костомаров. К.-Е. Француз одним із перших привернув увагу німецькомовного світу до народнопісенної творчості українців, підкреслив багатство, красу та оригінальність народної поезії й доказав, що вона посідає одне із чільних місць у культурній палітрі світу.

Нарис „Тарас Шевченко”, опублікований у другому виданні збірки „Від Дону до Дунаю” (1888) є доповненим варіантом статті „Малороси та їх співець”, яка побачила світ у першому виданні, став однією з найперших розвідок про Шевченка, що з’явилися у Західній Європі. *„Тарас Шевченко – це не тільки геній сам по собі, він одночасно є втіленням поетичного генія малоросів”*, – пише Француз, *„його муза об’єднує всі характерні риси цієї літератури; хто його характеризує, вимальовує у той же час загальну картину поетичних прагнень його народу”* [4, 39]. Розкриваючи органічну Шевченкову

народність, його яскраву національну самобутність, Француз, чи не перший на Заході, наголошує, що це поет для всього цивілізованого людства, котрий і як співець політичних свобод, і як поет кохання, і як епик, і як майстер надзвичайно художнього змалювання соціальних картин завжди залишається на рівні генія. Його творчість, на думку Францоza, – це „облагороджена, поглиблена поезія народу” [4, 58].

Нарис „Література малоросів”, опублікований у другому виданні збірки „Від Дону до Дунаю” (1888), – перша на Заході й найбільш змістовна розвідка про українську літературу, починаючи із часів духовного розквіту Київської Русі. Француз указує на її жанрове та тематичне багатство, говорить також про російських письменників, які використовували українську тематику (Г. Державін, М. Гоголь, М. Херасков, Г. Данилевський), пояснює обставини зародження української школи в польській літературі (А. Мальчевський, С. Гоцинський, Т. Падура, А. Гроза). Заслуговують на увагу його висловлювання про Г. Сковороду, І. Котляревського, Т. Г. Шевченка, П. Гулака-Артемівського, Г. Квітку-Основ'яненка, Є. Гребінку, Марка Вовчка, І. Нечуя-Левицького, М. Шашкевича, І. Франка, Панаса Мирного, М. Старицького. Хоча стаття була дещо загальною і мала вади вона відіграла важливу роль у популяризації української літератури за кордоном, зокрема в німецькомовному середовищі.

Література

1. Наливайко Д. Українська тема в творчості К.-Е. Францоza // Француз К.-Е. За правду: Роман, повість, оповідання / Пер. з нім.– Ужгород: Карпати, 1982.– С. 5–20.
2. Цибенко Л. Галицький топос австрійської літератури // Вікно в світ.– 2000.– № 2.– С. 137–157.
3. Franzos Karl Emil. Martin der Rubel // Franzos Karl Emil. Erzählungen aus Galizien und der Bukowina.– Berlin: Nikolai, 1988.– S. 130–167.
4. Franzos Karl Emil. Taras Schewtschenko // Franzos Karl Emil. Vom Don zur Donau. Neue Kulturbilder aus Halb-Asien. Dritte Auflage.– Stuttgart, Berlin: Cotta, 1912.– S. 39–74.
5. Franzos Karl Emil. Das Volkslied der Kleinrussen // Franzos Karl Emil. Vom Don zur Donau. Neue Kulturbilder aus Halb-Asien. Dritte Auflage.– Stuttgart, Berlin: Cotta, 1912.– S. 1–38.